

Masarykova univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra speciální pedagogiky

Senioři a jejich soužití s rodinou

Senioři a jejich soužití s rodinou

Každý člověk stárne. Stárnutí je přirozený proces, který nelze odvrátit. V současnosti je nám umožněn mnohem delší život nežli v dřívějších dobách. Naše populace stárne. S populačním stárnutím úzce souvisí téma kvality života seniorů, která zahrnuje problematiku bydlení. Prostředí, ve kterém senioři tráví svůj život, je velice významným faktorem. Existuje plno možností, kde senioři žijí, nejdůležitější zázemí představuje ovšem prostředí rodinné. Rodina představuje pro každého jedince jakousi jistotu, pocit bezpečí, lásky i potřeby. V životě je zcela přirozené, že se rodiče starají o své děti do doby, než se osamostatní a budou soběstační. Stejně by tomu mělo být i naopak. Až rodiče zestárnou a nebudou se moci o sebe plně postarat, by jim právě děti měly poskytnout patřičnou péči. Tato tendence nebývá ovšem pokaždé samozřejmá. I přesto v současné době najdeme mnoho rodin, které se o své stárnoucí členy starají. Otázkou je, zda takové mezigenerační soužití dokáže být pro seniory po všech stránkách plnohodnotné.

Do současnosti není k dispozici mnoho výzkumných prací, které by se problematice mezigeneračního soužití věnovaly. Pokud se výzkumník takovým námětem zabývá, bývá toto téma ve většině případů spíše orientováno na zjištění názorů mladší generace. Seniorům nebývá obecně dáváno mnoho prostoru k vyjádření svých postojů a přání. Diplomová práce proto bude zaměřena na zjištění vztahů v rodině v rámci mezigeneračního soužití z pohledu seniorů.

Hlavním cílem práce je analyzovat názory seniorů na život ve společně sdílené domácnosti se svými rodinnými příslušníky. Dílčím cílem je zjistit, jaké klady a zápory přináší pro seniory takové soužití, a to, jak senioři vidí dále do budoucna svůj život.

Hlavní výzkumná otázka zní: *Jak senioři vnímají mezigenerační soužití a vztahy se svojí rodinou?*

Dílčí výzkumné otázky zní:

1. *Co vede seniory a jejich rodinné příslušníky ke vzájemnému soužití?*
2. *Jaké klady a zápory přináší z pohledu seniorů mezigenerační soužití?*
3. *Jakým způsobem se snaží být senioři své rodině nápomocni?*
4. *Jak si senioři představují do budoucna svůj život?*

Metodologie výzkumu

Výzkumné šetření bude zaměřeno na zjištění postojů seniorů k vybraným oblastem rodinného života v rámci mezigeneračního soužití. K lepšímu porozumění dané problematiky je proto volena forma kvalitativního výzkumu. Tato strategie vede k hlubšímu proniknutí do situace a ke sblížení se zkoumanými osobami. Je tak umožněn podrobný popis konkrétního případu, vcítění a pochopení jedince (Gavora, P. 2000).

Vhodnou stěžejní technikou je rozhovor (interview). Konkrétně bude využito **rozhovoru pomocí návodu**. Návod zde představuje souhrn otázek či témat, která je nezbytné v rámci interview probrat, a zajišťuje tazateli, že se dostane na všechna pro něj zajímavá témata. Tazateli je umožněno volně formulovat otázky dle situace a co nejvýhodněji využít čas k rozhovoru. Interview s návodem současně umožňuje realizovat rozhovory s několika jedinci strukturovaněji a ulehčuje jejich srovnání, pomáhá udržet zaměření rozhovoru a rovněž dotazovanému dovoluje uplatnění vlastní perspektivy a zkušenosti (Hendl, J. 2005). Rozhovor bude tvořen otázkami zabývající se především sociálními a psychickými aspekty života seniorů v kontextu rodinného – mezigeneračního soužití. Tato technika bude doplněna **orientačním pozorováním** informantů v jejich domácím prostředí. Orientační (volné) pozorování je náhodné a bezděčné, výzkumník předem neví, na co se má v kontextu pozorování přesně zaměřit (Přinosilová, D. 2007).

V kvalitativním výzkumu se využívá **záměrného výběru** výzkumného vzorku (Gavora, P. 2000). Kontaktování zkoumaných jednotek bude provedeno prostřednictvím rodinných příslušníků seniorů, kteří tvoří okruh mých známých. Musí být splněna daná kritéria pro výběr. Výzkumné šetření bude realizováno u seniorů, kteří žijí společně v jedné domácnosti se svými rodinnými příslušníky minimálně pět let. Rodinnými příslušníky jsou míněny vlastní děti seniora, případně jeho vnoučata, s kterými žije. Podmínkou je věková hranice seniorů minimálně 65 let. Výzkum bude proveden u šesti seniorů žijících ve vesnickém prostředí.

Příprava sběru dat

Po oslovení seniorů a po jejich souhlasu se spoluprací bude provedeno orientační pozorování respondentů v jejich domácím prostředí. Senioři budou podrobně seznámeni s výzkumným záměrem a bude domluven termín, ve kterém bude rozhovor uskutečněn. Setkání se seniory bude uskutečněno tedy minimálně dvakrát, při potřebě bude rozhovor rozdělen do více etap. Úvod rozhovoru bude věnován k získání základních údajů, jako jsou informace o

věku respondentů, jejich rodinném stavu, bydlení, zaměstnání před odchodem do penze a době pobírání penze. Dále bude zjišťováno, po jakou dobu žije senior se svojí rodinou a z jakého důvodu. Analyzovány budou především celkové vztahy v rodině, konkrétněji bude šetření zaměřeno na manželské soužití, vztah s dětmi a vnoučaty, a rovněž spokojenost v životě v rámci mezigeneračního soužití. Zkoumány budou potřeby a očekávání seniora od jeho rodiny a oblast úkonů, ve které potřebuje senior od své rodiny pomoci. Na druhou stranu budou též získávány poznatky o prospěšnosti seniorů své rodině a o jejich aktivitách a zájmech.

Možné problémy při realizování výzkumného šetření

Každý senior je individualita stejně jako ostatní lidé. U starého člověka jsou ovšem oproti mladé generaci patrné obtíže v oblasti fyzické, psychické i sociální. Tyto aspekty značně ovlivňují jeho život. Starší člověk je snadno unavitelný, jeho psychická rovnováha je ovlivněna mnoha faktory a bývá často proměnlivá. Senior může být od svého okolního světa izolován, a nemít tak chuť se s někým stýkat. Mohou být u něj též zhoršeny komunikační schopnosti a samotné dorozumívání v důsledku zhoršeného sluchu či zraku, význam má též zhoršená paměť či pozornost. Tyto výše popsané okolnosti se mohou stát potenciálním problémem. S takovými potížemi jsem se setkala již při realizování své bakalářské práce orientované též na oblast života ve stáří. Pro úspěšné vedení rozhovoru je proto třeba domluvení vhodné doby, kdy bude rozhovor uskutečněn. Rozhovor by neměl zasahovat do určitého denního režimu – rituálu seniora, je třeba dostatek časového prostoru. Je-li senior vyčerpán, je vhodné rozhovor rozdělit do více setkání. Důležité je taktéž vytvoření příjemné atmosféry a pohodlí, seniora vhodně motivovat, vyslechnout třeba i věci, které přímo s výzkumným tématem nesouvisí. Tohle všechno vyžaduje od výzkumníka nejen znalosti, ale i notnou dávku empatie a trpělivosti. Rozhovory je vhodné zaznamenat na diktafon.

Realizované pozorování a rozhovor

Paní Alžběta, 77 let

Doba prvního setkání – 30 minut

Po kontaktování paní Alžběty, představení se a vysvětlení mého výzkumného záměru byla s paní Alžbětou domluvena vhodná doba k realizaci samotného rozhovoru. Paní Alžběta působí přes svůj věk čilým a svěžím dojmem. I přesto, že při chůzi pokulhává a k pomoci používá hůl, je při samotném pohybu velmi rychlá. Je vidět, že si ráda povídá, ale často přeskakuje od jednoho tématu k druhému. Při prvním setkání mě stačila provést rodinným

domem, ve kterém společně žije se svými rodinnými příslušníky. Dům má přízemí a jedno patro, celkově v něm žijí tři generace. Ukázala mi svůj pokoj, který je na první pohled typický velkým množstvím fotografií svých příbuzných. Z toho lze usuzovat, že má celou svoji rodinu nesmírně ráda. Paní Alžběta vypadá nejen jako aktivní, ale především společenský člověk, který má rád přítomnost druhých, i pro ni cizích lidí.

Doba realizovaného rozhovoru – 50 minut

Paní Alžbětě je 77 let. Již před jednatřiceti lety ovdověla a znovu se nevdala. Do penze odešla v 63 letech. Předtím pracovala jako prodavačka v obchodě s potravinami, který měla v osobním vlastnictví. V současné době sdílí jednu domácnost se svým synem a jeho rodinou – manželkou, synem a dcerou. Rodina žije na malé vesnici, kde zároveň bydlí i další syn paní Alžběty se svojí rodinou. S druhým synem se téměř nevidá, paní Alžběta naznačila, že jejich vztahy jsou momentálně „ochladlé“. Celkem má paní Alžběta dvě děti, pět vnoučat a dvě pravnoučata.

Paní Alžběta se ke svému synovi a jeho rodině přestěhovala pár týdnů po manželovi smrti. Těžce jeho smrt nesla a nemohla se s tímto faktem vyrovnat. Říká, že je to pro ni i po tolika letech stále bolestivé. V životě nepotkala již nikoho, kdo by jí manželovu lásku dokázal nahradit. Pomoc paní Alžbětě v tomto složitém životním období nabídl její prvorozený syn. Paní Alžběta žije u něj a jeho rodiny více jak 30 let. *„Jsem ráda, že se mě syn tehdy ujal, byla jsem na tom psychicky špatně, nic mě netěšilo...smysl života jsem opět našla, když se mi narodilo první vnouče, to jsem se cítila zas potřebná.“* Mezigenerační soužití vidí paní Alžběta jako přínosné. *„Když jsem potřebovala, pomohli (pozn. syn s rodinou), když potřebovali zas něco oni, vždy jsem byla k dispozici na oplátku já, nevidím to ale jako něco za něco, dělám vše z lásky k rodině...cítit, že jsem užitečná, je fajn.“* Tvrdí, že pokud jde o soukromí, vždy se s rodinou snaží vzájemně respektovat. *„Nestrkám zbytečně nos do věcí, které se mě osobně netýkají...nejhorší bývá, když nastane nějaký problém ohledně vnoučat, když jim syn se snachou třeba nechtějí něco dovolit, to se za ně klidně i poperu (smích).“* Paní Alžběta trochu ovšem posmutněla, při dotazu na druhého syna a jeho rodinu. *„Nevidáme se, pokud se potkáme, tak jedině náhodně venku.“* Naznačila, že neshody mezi nimi souvisí s finančními záležitostmi a dodala: *„Mám ho (pozn. druhého syna) stejně ráda jako Jirku (pozn. syn, u kterého žije) a mrzí mě, že jsme spolu v takové nepohodě.“* Více nechtěla o tomto tématu paní Alžběta prozradit, respektovala jsem proto její požadavek. Rozhovor s paní Alžbětou tak bude rozdělen dle potřeby do více setkání.

Výzkumné šetření u paní Alžběty hodnotím jako zdařilé. Plán výzkumu bych na základě prvních terénních zkušeností neměnila. Vzhledem k tématu a šíři jeho problematiky je vhodné zajistit dostatek potřebného času k rozhovoru a s tímto požadavkem předem seznámit i respondenty, jelikož rozhovor je velice náročný, včetně psychického vyčerpání.

Seznam odborné literatury

BACHMAIER, H. *Der neue Generationenvertrag*. Göttingen : Wallstein Verlag GmbH, 2005. 142 s. ISBN 978-3-89244-984-3.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno : Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Vyd. 1. Praha : Panorama, 1990. 416 s. ISBN 80-7038-158-2.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.

JAROŠOVÁ, D. *Péče o seniory*. Vyd. 1. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2006. 96 s. ISBN 80-7368-110-2.

LÜSCHER K., LIEGLE L. *Generationenbeziehungen in Familie und Gesellschaft*. Konstanz : UVK Verlagsgesellschaft, 2003. 371 s. ISBN 978-3-8252-2425-7.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 80-85850-75-3.

MÜHLPACHR, P. *Schola gerontologica*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita v Brně – Pedagogická fakulta, 2005. 314 s. ISBN 80-210-3838-1.

ORT, J. *Kapitoly ze sociologie stáří : Společenské a sociální aspekty stárnutí*, Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně – Pedagogická fakulta, 2004. 106 s. ISBN 80-7044-636-6.

PICHAUD, C. *Soužití se staršími lidmi : praktické informace pro ty, kdo doma pečují o staré lidi, i pro sociální a zdravotnické pracovníky*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1998. 156 s. ISBN 80-7178-184-3.

PŘINOSILOVÁ, D. *Diagnostika ve speciální pedagogice*. Vyd. 2. Brno : Paido, 2007. 178 s. ISBN 978-80-7315-157-7.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. 2., přeprac. vyd. Praha : Portál, 2007. 219 s. ISBN 978-80-7367-250-8.

STUART-HAMILTON, I. *Psychologie stárnutí*. Vyd. 1. Praha : Portál, 1999. 319s. ISBN 80-7178-274-2.

SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří, kapitoly z gerontosociologie*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2007. 284 s. ISBN 978-80-86429-62-5.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie : II., Dospělost a stáří*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2007. 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.

Téma je velmi zajímavé, doporučila bych dvě věci:

1. Promyslet více výzkumné otázky – tak, abyste skutečně zodpověděla na něco, co je ve vztahu k tématu zajímavé a abyste plně využila potenciálu vašeho výzkumu, kterým je zachytit perspektivu seniorů – napadá mě třeba ptát se, jak senior v rámci mezigeneračního soužití konstruuje své role a kompetence v rodině, nebo svoji závislost či nezávislost na ostatních atd. Doporučuji také rozšířit vzorek o městské prostředí, případně svou omezenost na venkov zdůraznit již na začátku (nebo hned v názvu) práce.
2. V souvislosti s předchozím bodem pak dobře hlídat, jestli máte během sběru dat „tah na branku“ a vedete svou výzkumnou cestu skutečně k cíli, tj. zodpovězení otázek. Je to náročné, mluvit s lidmi je samo o sobě zábavné a zajímavé, jde ale o to, abyste ve výzkumu příliš „nezabředávala“ do toho, co s vaším zájmem nesouvisí. Přeji hodně zdarů při realizaci vašeho výzkumu a zdravím,

LS